

ISSN 0027-8084
УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXVIII/3-4

БЕОГРАД
2017

Студије и чланци

УДК 811.163.41'373.72

НАТАША С. ВУЛОВИЋ*
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)**

Оригинални научни рад
Примљен 22. новембра 2017. г.
Прихваћен 22. децембра 2017. г.

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА ДВА ПОКРАЈИНСКА ИЗРАЗА ИЗ ВУКОВЕ ЗБИРКЕ СРПСКИХ ПОСЛОВИЦА

У раду се анализира семантичка природа двају покрајинских израза забележених у *Српским народним њословицама* Вука Караџића: изреке *да њадну кускуни с неба*, *Вујашу би се о враћу објесили* и поредбене фраземе *дошло му ко Манди мејанисајти*. Осим утврђивања семантичких елемената лексичких компонената и мотивационе базе, фокус истраживања је и на улози антропонима у глобалном значењу.

Кључне речи: изрека, поредбена фразема, компоненте значења, антропоним, апелатив, фразеологија, паремиологија.

1. Предмет истраживања у овом раду јесте семантичка природа двају покрајинских израза из збирке *Српске народне њословице* и *грује различне као оне у обичај узетје ријечи* Вука Караџића: *да њадну кускуни с неба*, *Вујашу би се о враћу објесили* и *дошло му ко Манди мејанисајти*. Вук је већ у наслову указао на различитост тих конструкција: *Српске народне њословице* и *у обичај узетје ријечи*, а у предговору их је додатно описао речима: „штоно има ријеч, штоно стари веле, штоно бабе кажу“ (уочавајући разлику између гнома и елиптичних конструкција). Тако су обе овде наведене форме реченичне конструкције, али имају различит фразеолошко-паремиолошки статус. Наиме,

---

* natasa.vulovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременој српској књижевној језика и израда Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

прва по својој синтаксичкој и семантичкој природи спада у изреке, док је друга поредбена фразеолошка јединица.

1.1. Након што се фразеологија издвојила као посебна лингвистичка дисциплина, у оквиру ње, а касније и засебно у оквиру паремиологије, проучавају се различите реченичне и пословичне структурне форме, међу којима су најзаступљеније изреке и пословице (Миронова 2003: 67). Велики број фразеолога сматра да су такве конструкције део шире фразеологије, те се проучавају као фразеолошке јединице у ширем смислу (Бургер 2003: 11), као идиоматска фраза (Мршевић-Радовић 1987: 14), тј. као фразеолошки жанрови (Пејановић 2013), док их поједини издвојено анализирају као паремиолошке јединице (Котова 2003: 36; Алефиренко 2009). У сваком случају, условне границе фразеологије и паремиологије ни у ком случају нису оштре и искључиве. Често се у науци полемисало о разликама и сличностима, а преваходно о диференцијацији изреке и пословице, те су се аргументи тицали садржаја, структурних и семантичких карактеристика. У првом реду, разматране су синтаксичко-семантичке специфичности попут комплетне, потпуне структуре пословица (Мокијенко 2014: 32) или разлика у плану израза и плану садржаја код изреке и пословице (Алефиренко 2009: 245).¹ Но, проблеми терминолошког разграничења изрека и пословица треба да буду тема посебног истраживања,² те ће овом приликом бити указано само на семантичке карактеристике једне покрајинске изреке. Услед указаних фразеолошких диференцијалних карактеристика и различитих одређења, у раду се користи термин *израз*, којим се у лексикографској пракси израде Речника САНУ обједињују различите фразеолошко-паремиолошке конструкције – фразеолошке јединице, терминолошке синтагме, изреке, изрази, клетве, поздравне форме, узречице, блаже псовке и др. (исп. Вуловић 2017: 262).

2.1. Уз изреку *Да њадну кускуни с неба, Вујашу би се о враиу об(ј)есили* Вук Караџић бележи: „Приповиједа се да је некакав Вујаш сједио негђе између Мучња и Јавора, па га Турци све биједили које за што и глобљавали, а кад му се већ досади онда рече:

¹ Како примећује Ј. Јовановић, за пословице које представљају „посебан функционално-стилистички тип језичких и фолклорн(о-литерарн)их форми“ још увек нема јединствене дефиниције (Јовановић 2006: 32–33).

² На пример, такво терминолошко (не)одређење учача се и у Речнику лингвистичких термина О. С. Ахманове, где се термин *њоњоворка* преводи одговарајућим енглеским термином *saying*, а потом условно наводи (тј. „хипотетички“) и термин *proverb*, који би био еквивалентан термину *њословица* (Ахманова 1966).

„Јаох Мучњу, мучан ти си !
О Јаворе, јадан ти си!
Да падну кускуни с неба,
Вујашу би се о врату објесили.“

Структурно посматрано ова изрека има форму кондиционалне реченице, која има значење: „каже се за онога ко нема среће у животу“. Полазна ситуација изражена у протази реченице представља пресупозицију догађаја уклопљеног у мотивациону форму библизма *џасџи* (*џаџаџи*) *с неба*³. Лексема *кускун* јесте турцизам (тур. *kuskun*), која је у народном говору синоним за *џогрејњак*, *џогрејину*, *џогрејницу* и у РСАНУ има забележено значење: „каиш од тканине или коже провучен испод репа товарне животиње (коња, магарца и сл.) и причвршћен за седло или самар, подрепник, подрепница“. Поред примарног облика (*џаџаџи као мана с неба*), и у осталим фраземама које су део исте фразеолошке семантичке парадигме (*џаџу џечене шеве*, *џолубови*, *џрејелице* и сл. *с неба*), предмет, тј. храна која пада с неба увек означава тзв. падајућу неочекивану добит („добити нешто без труда, неочекивано, изненада“). У овом случају, лексема *кускун* означава жељену добит. Међутим, у аподози ове кондиционалне реченице (која има форму шаљиве изреке), компонента значења „добит“ замењена је семом „терет, мука“, што стилистичким ефектом контраста ствара комичан ефекат као резултат модуса претпоставке.⁴ У синтакси српског језика истиче се да је иреална кондиционалност карактеристична за типичне кондиционалне конструкције, као и да је заједничка особина иреалних кондиционалних конструкција пресупозиција неостварености последичне ситуације (Пипер и др. 2005: 815).

2.1.1. Овде се може истаћи занимљивост везана за наведену парадигму фразеолошких јединица с глаголском конструкцијом *џасџи* (*џаџаџи*) *с неба* у фразеологији српског језика. У случају да је субјекат предмет (храна), тј. означава нешто потребно за употребу, а што пада с неба, конотација је увек позитивна (без обзира на шаљиво значење изражено у другом делу изреке: „чак и да падне тачно оно што ми треба, уништило би ме“), док је сасвим другачија ако је субјекат човек:

---

³ О настанку овог интернационалног библизма процесима секундарне фразеологизације и семантичке кондензације в. више у Вуловић 2015: 209–212.

⁴ За овакав тип реченице у синтакси се бележи и: „Опште значење оваквих реченица је модус претпоставке, а главна реченица увек је модална зато што је њена реализација само условно могућа“ (Симић 1966: 57).

пада (нешто) с неба → „добити нешто без труда“ → „неочекивана добит“ (+);

пада (неко) с неба (Марса) → „не сналазити се, бити збуњен, неснађен“ (-).

2.2. Аподоца конструкције садржи антропоним *Вујаш*, како га је Вук и забележио, уз горенаведену народну фолклорну форму. Разматрајући антропониме као компоненте фразеолошких јединица, Е. Фекете истиче да се уочава да „значајан слој имена представљају она иза којих стоји *иначно одређени коношаји*, лице које је идентификативно ... Избор имена није произвољан, већ битан елемент из којег проистиче цела семантика израза. Највећим делом преовлађују мушка имена или хипокористици“ (Фекете 1984–1985: 841). Ово би ишло у прилог забележеном народном предању о Вујашу кога Турци малтретирају. Међутим, ипак није јасно да ли је антропоним у мотивационој бази. Наиме, Вук је прецизно топонимски забележио као порекло стихова ороним Мучањ, јер се заселак Вујаши управо налази на месту прелаза четинарске у листопадну шуму, а све породице које ту живе имају патроним – *Вујашевићи*.⁵ Занимљиво је и творбено порекло патронима *Вујашевић*, с обзиром на то да нису распрострањена презимена настала од мушких имена на сугласник (Клајн 2003: 109), тако што је антропоним *Вујаш* на предњонепчани сугласник додато *-евић* (Клајн 2003: 111). Поставља се питање да ли се ради о правом антропониму (*Вујаш*) или је реч о замени апелатива личним именом. На сумњу да је реч о антропониму упућује и покрајински статус изреке, њено локално порекло везано за планински предео у којем бораве вукови. То би претпостављало да је у основи апелатив (хипокористични зооним), а не антропоним.⁶

2.3. У стиховима које је забележио Вук Караџић помињу се имена двеју планина у ивањичком крају: Мучња и Јавора. У савременом локалном разговорном стилу користе се прва два стиха, којима је додат и стих који садржи ороним Голија (као име највеће планине од те три које окружују Ивањицу): *Ој, Јаворе, јаган ли си, ој, Голијо, ѿ-*

⁵ Уз ово презиме В. Михајловић бележи: „други облик братства *Вујаша* у Црној Гори ... В. Вујаш (Михајловић 2002: 191). Ово презиме је у савременим списковима становништва забележено је и у општинама: Ивањица, Чачак, Ужице, Чајетина, Пријеполје и Београд. Такође, породице Вујашевић су бројне и у Црној Гори (Жабљак, Никшић, Подгорица и др.), а садашњи најстарији житељи засеока Вујаши чувају усмено предање о доласку извесног претка са Жабљака.

⁶ Исп. *Коза ојари двоје јарића, ѿа једно оде на добош, а друго на јеванђеље и навалио као Вуја на јеванђеље* (Михајловић 2002: 175).

ла ли си, аој, Мучњу, мучан ли си – *шешко нама међу вама*. Уочљива је редукција завршног дела текста, тј. изреке у савременом тексту. У моравичком крају говорници користе каткад само делове, каткад читаву конструкцију, али не као песму, већ као дужу узречицу или кратку тужбалицу у значењу: „каже се када је нешто много тешко или готово немогуће урадити, посебно онда када су планински путеви непроходни“.⁷ Хроничари ивањичког краја наводили су податак да становници везују порекло овог текста за време Јаворског рата (Први српско-турски рат 1876–1877). Тада је у бици на Калипољу, на планини Јавор, учествовао и део војника из мачванског краја који су се у саставу српске војске борили против Турака. Народно предање каже да су ратници навикнути на мачванску равницу, а нашавши се на тешком стратешком поднебљу за ратовање, понављали ове стихове. Међутим, Вукове *Српске њословице* објављене су још 1836. године, што значи да је у народу већ постојао неки облик ове фолклорне форме. Синонимичну изреку такође бележи Вук Караџић, али без антропонима: *да седло с неба њадне, мене би кускуни око враџиа заврзли*. Такође, навео је и много познатију изреку пореклом из народне поезије *да се за зелен бор хваџим, и он би се зелен осушио*.⁸

3.1. Покрајински израз с народним именом у компонентном саставу јесте и фразема: *дошло му ко Манди меџанисаџи* („изненада се чудно, непредвидиво, неразумно понаша“). Поредбена фразеолошка конструкција у референтном делу садржи глагол *доћи* у безличном облику и секундарном значењу „обузети, спопасти“, док су у еталону учесници, елементи мотивационе базне слике антропоним, тј. локално име *Манда* и глагол *меџанисаџи*. Глагол *меџанисаџи* као дериват од именице *меџанија* (настале од грч. *metanoia*, *metagnoia*, „спознаја греха, кајање“) има значење „дубоко се клањати при молитви или пред неким у знак поштовања обично додирујући рукама или главом земљу“ (РСАНУ). У дефиницији су описане мале и велике метаније које потичу из црквене ранохришћанске праксе. Секундарно значење овог глагола је семантички транспоновано: „понашати се покорно, понизно, покоравати се, односно додворавати се, улагивати се“.

3.1.1. Ономастичка компонента *Манда* може бити и женско име и хипокористик од имена *Мајгале(у)на*, *Мангале(у)на*, *Мангалијена* (РЈА), а ређе и презиме (РСАНУ). Уз дефиницију *име женско* у РЈА

⁷ На нимало лаке услове живота близу планине указује и назив за стеновите неједнаке врхове Мучња: Јеринин град.

⁸ У жаргону савременог српског језика користи се својеврсна антиизрека: *да се за мокар веш хваџим, и он би се мокар осушио*.

се наводи: „У наше вријеме у Лици ... Ј. Богдановић“. Сликвита представа нечијег изненадног преображеног понашања може указивати на мотивацију библијског порекла (сусрет Марије Магдалине с Христом), посредно усвојену усменим путем, али је вероватнија фолклорна мотивација ове поредбене фраземе. То би значило да уколико је лексема *Манда* антропоним, онда је то локално име вероватно анегдотског порекла. Означавање особе која се одједном понаша у преподобљено, превише побожно и кротко, несвојствено дотадашњем начину живота такође има шаљиви карактер (исп. нпр. фразему *лизати олијаре*). При ослањању на фолклорну мотивацију може се радити и о замени апелатива, иако је мотивација прилично непрепознатљива. Уколико би се размишљало о замени апелатива у мотивационој слици, можда се може навести сличан пример забележен код Даничића у *Пословицама*. Наводећи пример везан за Сарацена с испруженом руком: *Квинјани се Рено (Бено) клања*, Даничић напомиње: „Рено, Бено, може бити да је у рукопису погрешка м. бено, луд човјек“. У том смислу би можда била занимљива секундарна значења турцизма *мандал*, тј. *мандало* (тур. *mandal*), чије је примарно значење „*дрвена или њивоздена њолуја (џречаја, шийка) којом се зашварјају, осигуравају вратиа с унутрашње стиране, засун, заворан*“, док су два секундарна значења „*луд, неопшесан човек*“ и „*особа која скија, шврља тамо-амо, скијарало*“. Претпостављајући мотивацију насталу асоцијацијом према особинама и начину понашања, семантички фокус би било само значење лексеме *манда*. Међутим, апелатив *манда* у једном од секундарних значења именује секиру у народним загонеткама: *Наша лајава манда сву јору савлада* (РСАНУ). Скривено метафорично име из загонетке могло би се асоцијативно односити на положај секире при употреби, односно на положај човековог тела који подсећа на поклоне,⁹ метаније. Ипак, при дубљој анализи ову мотивацију треба узети у обзир, јер како се у литератури о загонеткама наводи: „Објекти се у загонечи пореде на основу заједничких атрибута, њихове заједничке функције ... загонетање као процес, пошто представља засебну анализу когнитивних категорија од стране саговорника, одражава значајне процесе ширег когнитивног реда“ (Сикимић 2011: 594).

4. Семантичка анализа изреке *да њадну кускуни с неба, Вујашу би се о вратиу об(ј)есили* и поредбене фраземе *дошло му ко Манди ме-*

⁹ Овај синоним домаћег порекла чест је у теолошко-православној литератури, нпр. у препорукама за молитвено правило, обично монасима: „Поклони се деле на земне и појасне; чине се током вечерњег правила“ (Брјанчанинов 2008, под *њоклони*).

īanisaīī указала је на могуће семантичке процесе у мотивационим базама, као и на улогу и значења антропонима у њиховим компонентним саставима. Могућност замене апелатива антропонимом може бити у основи механизма настанка ових семантички транспонованих форми. Како је антропоцентризам једна од основних одлика фразеологије и паремиологије, у прилог будућим истраживањима мотивација везаних за народне загонетке значајно је напоменути да се „може истраживати постојећа веза између денотата и текста, али је за њихову коначну оцену неопходан специфичан загонетачки контекст до кога је у објављеним збиркама практично немогуће доћи“ (Сикимић 2011: 592). Такође, требало би као посебан задатак поставити класификовање и дефинисање различитих врста фразеолошко-паремиолошких конструкција (изрека, израз, пословица и сл.), као и маркирање њихових синтаксичко-семантичких карактеристика.

ЛИТЕРАТУРА

- Алефиренко 2009: Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семененко, *Фразеологија и паремиологија*, Москва: Флинта, Наука.
- Ахманова 1966: О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Издательство „Советская энциклопедия“.
- Брјанчанинов 2008: Игњатије Брјанчанинов, *Енциклопедија православној духовној живоји*, Београд: Православна мисионарска школа при храму Св. Александра Невског.
- Бургер 2003: Harald Burger, *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*, Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Вуловић 2015: Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија – лингвокултуролошка истраживања*, Монографије 23, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вуловић 2017: Наташа Вуловић, Принципи и методе лексикографске обраде фразеолошке грађе у описном речнику савременог српског језика, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Пућевима речи. Зборник радова у часопису Проф. Даринки Горјан-Премк*, Београд: Чигоја штампа, 259–268.
- Јовановић 2004: Јелена Јовановић, Паремиолошки стил(ови), *Наш језик* XXXV/1–4, Београд, 117–134.
- Караџић 1849: Вук Караџић, *Српске народне пословице и групе различне као оне у обичај узетје ријечи*, Беч.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Друије гео: суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

- Котова 2003: М. Котова, Ф. Л. Роль, Челаковскогo в современной паремиологии, *Parémie národu slovanských*, Острава, 35–39.
- Миронова 2003: Г. Миронова, Паремийный фонд национального языка: потенциалы, проблемы и задачи, *Parémie národu slovanských*, Острава, 67–73.
- Михајловић 2002: Велимир Михајловић, *Српски ѓрезименик*, Нови Сад: Аурора.
- Мокијенко 2014: В. М. Мокиенко, Параметры славянской паремиографии, *Вестник Новгородского Государственного Университета* 77, Новгород, 31–34.
- Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголошко-именичке синѓајме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Пејановић 2013: Ана Пејановић, Вукове Српске народне ѓсловице и групе различне као оне у обичај узетје рјечи као фразеолошке и етнокултурни зборник, у: *На извору Вукова језика. Зборник радова са VII научној скуѓа Жабљак, 30–31. јул 2012*, Жабљак–Шавнин–Плужине: Фондација Вукове задужбине, 87–98.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синѓакса савременој српској језика – ѓросѓа реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Сикимић 2011: Биљана Сикимић, Просторне релације у традиционалним загонеткама, у: Мирјана Детелић, Снежана Самарѓија (ур.), *Жива реч. Зборник у часѓи ѓроф. др Наде Милошевић-Ђорђевић*, Београд: Балканолошки институт САНУ, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 591–614.
- Симић 1966: Радоје Симић, Глаголска времена у зависним реченицама, *Наш језик* XV/1–2, Београд, 1–57.
- Фекете 1984–1985: Егон Фекете, Антропонимски елементи у српскохрватским фразеолошким јединицама, *Зборник Матице српске за филологију и линѓвистику* XXVII–XXVIII, Нови Сад, 835–843.

РЕЧНИЦИ

- РЈА: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, I–XIX, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскоја језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

Наташа С. Вулович

СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДВУХ ОБЛАСТНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ
ИЗ СБОРНИКА СЕРБСКИХ ПОСЛОВИЦ ВУКА КАРАДЖИЧА

Резюме

Предметом настоящей работы является семантическая природа двух областных выражений, зафиксированных в сборнике Вука Караджича *Српске народне њословице*: поговорки *да њадну кускуни с неба*, *Вујашу би се о врајћу објесили* и сравнительной фраземы *дошло му ко Манди мејанисаји*. В исследовании внимание уделено особенным синтаксико-семантическим характеристикам различных фразеологическо-паремиологических конструкций. Наряду с установлением семантических элементов и мотивационной базы в центре внимания исследования находится и роль антропонимов в глобальном значении.

Ключевые слова: поговорка, сравнительная фразема, компоненты значения, антропоним, апеллятив, фразеология, паремиология.